

МІСІОНЕРСЬКА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИХОВАНЦІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В СИБІРУ ТА НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ

У статті розглядається культурно-просвітницька та місіонерська діяльність вихованців Києво-Могилянської академії. Дається характеристика діяльності видатних ієрархів-українців на неосяжній кафедрі Тобольській і всього Сибіру. Розглядаються культурно-освітні впливи України на тубільне населення Сибіру, Далекого Сходу, Монголи та Китаю у XVIII ст.; висловлюється думка про значення Києво-Могилянської академії для розквіту православної богословсько-філософської думки в Росії у XIX та на початку XX ст.; ставиться питання про спеціальне дослідження вірнопідданства московським царям місіонерів-українців у Сибіру та їхнього бажання працювати далеко за межами своєї Батьківщини.

Києво-Могилянська академія (офіційно Києво-Могилянська колегія набула статусу академії після указу Петра I 1701 р., але задовго до цього була вищим навчальним закладом) завдяки старанням і турботам святого Петра (Могили) за короткий час по праву здобула світову славу. Це був перший вищий православний освітній заклад, освітня кузня, що кувала кадри для всього православного слов'янства. Довгий час Академія своєю ученістю просвітлювала Православ'я, твердо і принципово стояла на сторожі основ православної віри, будучи вірною Соборній Церкві, зберігаючи та охороняючи Священне Передання, непорушні догматичні істини та канони Святої Східної Церкви. У кінці XVII — першій половині XVIII ст. Академія була єдиним вищим духовним закладом, який готував духовні кадри для Східної Європи. Власне Києво-Могилянська академія заклала той фундамент, на якому вирости майбутні православні богослови, давши подиву гідний спалах православної релігійно-філософської думки у Російській імперії в XIX — на початку XX ст.

Викладання релігійно-філософських предметів у КМА було на надзвичайно високому рівні, а тому випускники Академії вражали сучасників своїми знаннями та ерудицією. Випускники Академії знаходили себе скрізь, хоч би куди закинув їх Промисел Божий.

Тому не дивним є той факт, що одними з найперших місіонерів Сибіру та Далекого Сходу були саме випускники Києво-Могилянської ака-

демії. Серед одних з найперших місіонерів Сибіру та Далекого Сходу, в тому числі Монголії та Китаю, ми знаходимо славетні імена свт. Іоана (Максимовича), Філофея (Лещинського), Павла (Конюшкевича) — митрополитів Тобольських і всього Сибіру; свт. Інокентія (Кульчицького) — першого єпископа Іркутського.

Одне з найпочесніших місць серед місіонерів Сибіру та Далекого Сходу займає свт. Філофей (Лещинський). Він народився 1650 р. в Україні у сім'ї збіднілих шляхтичів Лещинських. Після закінчення КМА оженився і прийняв сан священника, але небагом овдовів і прийняв чернецтво у Києво-Печерській лаврі, де й розпочав чернечі подвиги, ніс послух економа і невдовзі був возведений у намісники залежного від Лаври Брянського Свенського монастиря.

1700 р. Петро I забажав відправити на вакантну сибірську кафедру свт. Димитрія (Туптала), але через хворобу свт. Димитрій не доїхав до Тобольська, зупинившись у Ростові Великому. Сибірською кафедрою керував єпископ Вятський, і Петро I наказав Київському митрополитові підібрати для проповіді Євангелії серед туземців достойного кандидата. Вибір випав на Філофея. Рукопокладав його в сан митрополита Тобольського і всього Сибіру місцеблюститель патріаршого престолу митрополит Стефан (Яворський), його співучень по Академії. Помічниками свт. Філофея були взяті ним з Києва учені іноки, архітектори, художники, благодетиві юнаки.

1704 р. митрополит Філофей організовує перший у Сибіру церковний хор із засланих козаків-українців, встановлює у Тобольському Успенському соборі величний різьблений іконостас, красою якого здивував увесь Сибір. За час його святительства у Сибіру було збудовано 448 храмів.

Величезна єпархія митрополита Філофея займала територію від Уральських гір до Камчатки і від Північно-Льодовитого океану до Монголії та Китаю. І митрополит невтомно працює. За його ініціативою та сприянням організується і посиляється православна духовна місія у найвіддаленіший край митрополії — Камчатку і, таким чином, проникають перші промені православної освіти до камчадалів, ітельменів, коряків, алеутів, чукчів та ескімосів. 1711 р. стараннями митр. Філофея відкривається перший храм на Камчатці в Успенській пустині в ім'я свт. Миколая Чудотворця.

1707 р. митрополит організовує і споряджає православну духовну місію до Монголії і Китаю, інша місія була направлена до бурят-монголів. Високою освіченістю, духовністю та ширістю святитель Філофей здобув глибоку повагу у калмицького буддійського первосвященника, який назвав митрополита "Великим ламою" і "над ламами ламою". Довідавшись, що православні в Китаї серед язичників слабнуть у вірі Христовій, митрополит Філофей звертається до них зі звинувачувальною грамотою і встигає підтримати слабких у любові до Христа. За час місіонерського служіння митрополит Філофей навернув до православ'я 40 тис. язичників і магометан, побудував близько 500 храмів, заснував безліч шкіл і сам особисто навчав дітей туземців грамоті. Заснував при митрополичому дворі школу для всіх верств населення на зразок Києво-Могилянської колегії.

Митрополит Філофей володів невтомним даром проповідництва, странництва, доброти, лагідності, співчуття та милосердя. Митрополит Філофей всю свою силу, енергію, знання, освіту, віру та досвід віддав на просвіту корінних народів Сибіру і Далекого Сходу.

Невтомна місіонерська діяльність зробила його відомим на великих просторах Центральної Азії. Особистість митрополита привернула до себе язичників і вони вірили його слову. Митрополита Філофея (Лещинського) справедливо називають просвітителем майже зникаючих остяків, вогулів, тунгусів, татар, бурятів, якутів, камчадалів, ітельменів, коряків, чукчів, монголів та ін. народів Сибіру, Далекого Сходу і Центральної Азії.

1709 р. митрополит відходить від управління митрополією та місіонерської діяльності, прий-

має схиму з іменем Федор і відбуває в тюменський Св. Троїцький монастир. Чому саме 1709 р. митрополит віддалився від життя є предметом спеціального дослідження. Чи це була реакція на репресії Петра I проти українців, чи примусовий акт, чи звичайне бажання відійти від виснажливої праці задля духовного вдосконалення і спасіння? Проте митрополит, перебуваючи вже у схимі, відгукується на прохання свт. Іоана (Максимовича) і відправляється в місіонерські подорожі 1712—1715 рр. вверх по ріках Іртиш та Об (до Березова), по ріках Тура, Том, Конда.

Помер знаменитий місіонер 1727 р.

Видатним місіонером Сибіру був свт. Іоан (Максимович). Народився він у м. Ніжині 1651 р. в давній козацькій родині шляхтичів Максимовичів. Близкуче закінчив Києво-Могилянську академію. Його залишили викладачем латинської мови. Тоді ж він приймає чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі та повністю заглиблюється в подвиг внутрішнього діяння. За згодою всієї братії молодому інокю довірили відповідальний послух проповідника. Саме на цьому послуху і розквітає його винятковий талант красномовності та благодатні дарування. Відразу окреслюється головна богословська думка як мета життя: "Як людина повинна свою волю узгодити з волею Божою?" Відповіддю на це питання стало богословське творіння, яке побачило світ на схилі довгого подвижницького життя свт. Іоана. Свт. Іоан надавав особливого значення внутрішньому релігійному самопізнанню і цьому навчав у проповідях.

Тяжкі часи переживала Українська Православна Церква. Московський Патріарх Іоаким за всяку ціну намагався вивести з підпорядкування Вселенського Патріарха Київську митрополію і підпорядкувати її Москві. Щоб досягти цієї мети Московський Патріарх Іоаким пускав у хід усі методи і засоби, дозволені і недозволені — інтриги між українським духовенством та ієрархією, маніпулювання особистими вадами та гріхами духовенства, його розшарування, обіцянки, залякування, підкреслені зневаги, або ж навмисні вихвалання. Щоб ослабити єдність Київської митрополії, в Москві утворюють Чернігівську архієпископію з прямим підпорядкуванням Москві. Але й цього було замало. Московити розуміли, що з високоосвіченим духовенством України буде важко, а тому там виношували план місіонерської діяльності українців у Сибіру та на Далекому Сході, який пізніше і втілили в життя.

Якою ж була подальша доля свт. Іоана? 1678 року свт. Іоан входить до гетьманського посольства в Москву з явною метою — просити

для Київської митрополії залишитися під духовною опікою Константинополя. Але посольство не виконало своєї місії. В Москві не звернули увагу на нього і піддали силовому тискові, а самого свт. Іоана Патріарх Іоаким призначає намісником Брянського Сверського монастиря, підступно сподіваючись у майбутньому підпорядкувати Київську митрополію.

Свт. Феодосій, архієпископ Чернігівський, відчуваючи неминучість приєднання до Москви, згодився очолити Чернігівську архієпископію з прямим підпорядкуванням Москві. Передбачаючи свою кончину, свт. Феодосій призначає ієромонаха Іоана (Максимовича) архімандритом Чернігівського Єлеського монастиря і рекомендує його своїм наступником на кафедрі. Єпископська хіротонія свт. Іоана та єпископа Чернігівського відбулася не в Чернігові чи Києві, а у Великому Успенському соборі Московського Кремля 10 січня 1697 р. і очолив її Патріарх Адриан. Хіротонія на єпископа Чернігівського для Московії та України була символічною. Це означало, що Київська митрополія *de facto* і *de jure* втратила свою автономію від Константинопольського Патріарха і переходила в підпорядкування Москви. Але з архієреями-українцями поводитися ще обережно, вживаючи тактику заохочень і похвалень. Вступивши в управління Чернігівською єпархією, єпископ Іоан створює при Чернігівській архієрейській кафедрі Колегіум на зразок Києво-Могилянської академії, який повинен, на думку єп. Іоана, перетворитися в школу освіченого благочестя.

В Колегіумі був високий рівень богословської освіти та виховання. Він став швидко відомим і популярним.

Чернігівський колегіум був, власне, першою Духовною семінарією в Україні, за зразком якої стали створюватися семінарії Російської Церкви по всій імперії [1]. Відкриває святитель і друкарню, в якій він і його наступники друкували багато творів духовно-морального змісту. Життя свт. Іоана освітилося високими доброчинностями, особливо лагідністю і смиренням, на що вказують його творіння: "Нравоучительное зеркало", "Толкованіє на 50-й псалм", "Царский путь Креста" та ін.

Задуми московитів відносно перестановки освіченого духовенства та місіонерської діяльності українців у Сибіру та на Далекому Сході активно втілюються в життя за царя Петра I та після поразки гетьмана І. Мазепи в Полтавській битві.

1710 р. свт. Іоана підносять до сану митрополита і відправляють на кафедру Тобольську і всього Сибіру. Прибувши в Тобольськ, свт. Іоан не занепає духом, проявив гідні подиви лагід-

ність і смирення. У Тобольську він реорганізує на зразок Чернігівського колегіуму духовну школу, засновану його попередником митрополитом Філофеем (Лещинським). Далеко від України свт. Іоан повертається до видавничої справи, не пориваючи зв'язку з Україною та заснованою ним у Чернігові друкарнею; перекладає на російсько-слов'янську мову і видає 1714 р. свій "Іліотропій", щоб його могли зрозуміти сибіряки, за його висловом, "діти природи", продовжує апостольську проповідь серед тубільського язичницького населення Сибіру. Свт. Іоан турбувався за насадження Православ'я серед народів Китаю. 1714 р. він опікується підготовкою місії в Пекін, згодом відправляє її на чолі з архімандритом Іларіоном (Лежайським).

Про лагідність, смирення, скромність, милосердя та милосердя свідчить сам день відходу великого подвижника у вічність. 10 червня 1715 р. після Божественної літургії святитель за встановленим особисто звичаєм влаштував у себе вдома трапезу для духовенства, старців та бідних, особисто прислужуючи за столом.

Життя святителя у Сибіру охарактеризоване літописцем: "Був тихий, скромний, благородно-важливий, співчував бідним, милостивий". Пам'ять про нього зберігають сибіряки і ті народи, які були просвічені полум'яним словом і невтомною працею святителя. Його святі моші нині спочивають в Покровському соборі м. Тобольська. 1916 р. причислений РПЦ до лику святих, шануванням встановлено день його успіння 10/23 червня.

Теоретичний внесок свт. Іоана у православне богослов'я достойно поціноване дослідниками: "З багаточисленних творів святих отців Православної Церкви тільки одне найбільш вичерпно відповідає на велике питання християнської сотеріології: «Як узгодити свою волю з волею Божою?» — це праця святителя Іоана Тобольського, опублікована російською мовою 1714р. під назвою «Іліотропій...» [2].

Перший єпископ Іркутський Інокентій, прославлений в лику святих, подивований в чудесах, шанований близькими і далекими, народився в кінці XVIII ст. в Чернігівській області в сім'ї священника Кульчицького, який мав звання шляхтича. Закінчив Києво-Могилянську академію. Згідно з проханням митрополита Філофея (Лещинського), ієромонах Інокентій згоджується очолити духовну місію в Пекіні з подальшою висвятою на єпископа. Хіротонія на єпископа була звершена митрополитом Стефаном (Яворським) і Феофаном (Прокоповичем) в Александро-Невській лаврі в Троїцькому соборі 5 березня 1721. Китайці не дозволили єп. Іно-

кентію в'їзду до своєї країни і він змушений був чекати у Селенгінську, проповідуючи серед бурят-монголів, рукопокладаючи в священний сан достойних мирян, власноручно пишучи ікони для Селенгінського Троїцького монастиря. 1726 р. свт. Інокентія було призначено першим Іркутським єпископом. За короткий час управління єпархією він проповідував серед кочових бурят і навернув цілі їхні стійбища, турбувався про Вознесенський Іркутський монастир. Здобув славу молитвеника та аскета. Прославився за життя освіченістю, лагідністю, смиренням, милосердям, прозорливістю та пророцтвом.

Не менш знаменитим місіонером Сибіру був свт. Антоній (Стаховський). Захоплюючись особистістю і подвигами свт. Антонія (Стаховського), митрополита Тобольського, упорядник "Сибірського Патерика", єп. Новосибірський і Бердський Сергій, не бажаючи визнати право України на державність, а українського народу — на самовизначення і національну свідомість, не вважаючи українців за окремих самобутній народ, зазначає: "...Ніякий інший куточок Росії не дав Російській Церкві стільки угодників Божих, прославлених в лику святительському чи преподобному чині, скільки їх дала Малоросія. Україна, хрещальна купіль Росії, була і засновницею першої духовної школи, яка виросла в першу Духовну Академію. Не один десяток пастирів і архіпастирів, які пролили світло Христової Істини на Російську землю, вигодувала вона" [3].

Таку оцінку духовності й освіченості в Україні XVIII ст. дав сучасний ієрарх РПЦ. Не вдаючись до полеміки з єпископом РПЦ, зупинимось на українцеві-місіонері Сибіру. Свт. Антоній (Стаховський) також випускник Києво-Могилянської академії. З 1713 р. посідав Чернігівську кафедру. 1721 р. був призначений на митрополічу кафедру в Тобольськ. Всіх своїх сил докладав до розвитку і заохочення місіонерства в Сибіру. Турбуючись про справжніх опікунів над новонаверненими християнами, свт. Антоній не тільки сприяв місіонерській праці митрополита-схимника Філофея, а й сам продовжував її. Він підсилює духовні місії на Камчатці та в Китаї. 1725 р. в Іркутському Вознесенському монастирі відкриває російсько-монгольську школу, яка готує місіонерів для Монголії і Китаю, виділяє самостійну Іркутську єпархію для кращого успіху місіонерства. Митрополит Антоній реорганізує в Тобольську Слов'яно-російську школу, збільшує в ній термін навчання. У пам'яті народу залишився свт. Антоній як будівничий храмів і монастирів. За нього, вперше в Сибіру, на Тагільському заводі

був відлитий великий дзвін для Софійського собору Тобольська, вагою 1011 пудів. Канонізований РПЦ у 1984 році.

Непересічною постаттю був свт. Павел (Кожушкович), митрополит Тобольський і всього Сибіру. Народився він 1705 р. у Самборі на Львівщині. Закінчив КМА і викладав у ній "піітику". Супроводжував настоятеля Києво-Печерської лаври до Санкт-Петербурга і до Києва вже не повернувся, його залишили викладачем гомілетики у Московській слов'яно-греко-латинській академії. 1758 р. стає митрополитом Тобольським і всього Сибіру. На час його правління місіонерська діяльність, започаткована попередниками, дещо занепала. Свт. Павел підносить викладацький рівень семінарії і запрошує з Києва трьох учених-монахів, будують кам'яні храми. В самому Тобольську та інших місцях при ньому збудовано близько 20-ти кам'яних храмів. Свт. Павел багато працює над наверненням російських розкольників-старобрядців. Принциповість і вірність Православ'ю свт. Павел проявив при захисті церковних маєтностей і наступі іноземних безбожників. У 1768 р. змушений був покинути митрополію. Священний Синод позбавив його сану, але Катерина II не затвердила цієї постанови і святий доживав віку у Києво-Печерській лаврі. Мабуть, не бажала цариця того резонансу, який був після засудження митрополита-мученика Арсенія (Мацієвича).

Випускники Києво-Могилянської академії гідно несли світло Христової Істини народам Сибіру і Далекого Сходу. Освіченістю, глибокою вірою і високою християнською мораллю вони впливали на духовний розвиток і культуру цих народів.

Сучасна світська і церковна російська історіографія подає у своєрідній інтерпретації життя українських місіонерів, видаючи їх перебування у Сибіру та на Далекому Сході, як особисте бажання, чи як наслідок безумовного послуху, поєданого з бажанням з'єднати Росію та Україну, а відтак і безумовного послуху російським монархам. Ці питання потребують окремого безпристрасного, чесного, аконфесійного дослідження. Сьогодні сумнівним видається послух московським монархам і особисте бажання проповідувати у Сибіру та на Далекому Сході свт. Дмитрія Ростовського, Іоана, Філофея, Антонія, Павла Тобольських, Інокентія Іркутського. Варто дослідити і те оточення, з яким видатні місіонери Києво-Могилянської академії співпрацювали, несучи народів Істину Христову.

1. *Просвірин А.* Прот. Святитель Іоанн, митрополит Тобольський и всея Сибири // ЖМП. — Москва, 1976, 35, С. 57.

2. *Максимович И. А.* Илитронион.— К., 1896.— С. 5.
3. Життя сибірських святих. Сибірський патерик.— Новосибірськ, 1999.—С. 101.

Rev. Volodymyr Cherpak

**MISSIONERY, CULTURAL AND EDUCATIONAL
ACTIVITIES OF ALUMNI OF KYIV-MOHYLA ACADEMY
IN SIBERIA AND FAR EAST**

The article concern missionary, cultural and educational role of Kyiv-Mohyla Academy in Siberia and Far East. It gives the characteristic of the prominent Ukrainian hierarchy' work in the immense Tobolska region and the whole Siberia. There is put under review Ukrainian cultural and educational impact on aboriginal population of Siberia, Far East, Mongolia and China in 18th century. It express an opinion concerning the significance of Kyiv Mohyla Academy for the prosperity orthodox theological and philosophical thought in Russia in XIX — early XX century. It raises question of special profound scientific research on Ukrainian missionary's loyalty to Tsar of Moscovian Siberia and their personal desire to work far beyond the borders of their Motherland.